
Ալեքսանդր Սաֆարյան, Ջիյա Գյոքալփը և «Թյուրքականության հիմունքները», Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2012, 300 էջ:

Երիտթուրքերի պարագլուխներից մեկի և թյուրքականության (Türkçülük, հմմտ. ռուս. тюркизм) թերևս ամենանշանավոր գաղափարախոս Ջիյա Գյոքալփի՝ 1923 թ. լույս ընծայած «Թյուրքականության հիմունքները» աշխատությունը, որը բազմիցս վերահրատարակվել է և դարձել թուրքիզմի ու պանթուրքիզմի «հռչակագիր», հայ ընթերցողին հիմնականում ծանոթ էր շնորհիվ Ջարևանդի գրքի¹: Հայ գիտնականները տասնամյակներ շարունակ օգտագործել են նաև ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության և պատմության ինստիտուտների գրադարաններում պահվող Ջիյա Գյոքալփի գրքի՝ Գ. Սանթուրյանի «աշխատանքային» թարգմանությունը, որն առ այսօր չի հրատարակվել՝ գիտական խմբագրման ենթարկված չլինելու պատճառով: Մեր նախորդները երբեմն հղումներ են կատարել այդ գրքին նվիրված ռուս հեղինակների աշխատություններին:

ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնի վարիչ, հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի հայ-օսմանական առնչությունների բաժնի ավագ գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու, պրոֆեսոր Ալեքսանդր Սաֆարյանն ավելի քան երկու տասնամյակ առաջ ձեռնամուխ է եղել «Թյուրքականության հիմունքները» աշխատության՝ առավել խորին հատվածները թարգմանելու ու համակողմանի մեկնաբանելու գործին՝ Հայաստանում և արևմտյան առաջատար պարբերականներում հրատարակելով գյոքալփյան թեմային նվիրված հոդվածաշար²: Գրախոսվող մենագրության հիմքում խարսխված են այդ ուսումնասիրությունների և միջազգային բազմաթիվ գիտաժողովներում հեղինակի զեկուցումների դրույթները³:

Թուրք, արևմտյան, խորհրդային, ժամանակակից ռուս և հայ հեղինակների՝ Ջիյա Գյոքալփին նվիրված պատկառելի գիտական գրականության

¹ Տե՛ս **Ջարևանդ**, Ի՞նչ կծրագրեն թուրքերը – Միացյալ և անկախ Թուրանիա, Երևան, 1993:

² Տե՛ս օրինակ **Safarian A.**, Ziya Gökalp on National Education, “Iran and the Caucasus”, vol. 8.2, BRILL, Leiden-Boston, 2004, pp. 219-229; *նույնի՝* “On the History of Turkish Feminism, ”Iran and the Caucasus”, Vol. 11.1, Brill, Leiden-Boston, 2007, pp. 141-152. Տե՛ս նաև http://www.jiscjournalarchives.ac.uk/browse/brill/16098498_issues/8_2004.html, http://www.jiscjournalarchives.ac.uk/browse/brill/16098498_issues/11_2007.html

³ Նշենք, որ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամներ Արամ Միմոնյանի և Ռուբեն Սաֆրաստյանի խմբագրությամբ հրատարակված՝ Ա. Սաֆարյանի գիրքն արդեն արժանացել է դրական գնահատականների: Տե՛ս մասնավորապես Հ. Մանուչարյանի (ՊԲՀ, 2012, թիվ 3, էջ 233-235) և Ռ. Մելքոնյանի ու Ա. Դումանյանի (Միջազգային հարաբերություններ, Հայկական աշխարհ, 2013, թիվ 6, էջ 35-36) գրախոսությունները:

մանրագնին ուսումնասիրության հիման վրա հեղինակը գրքի առաջաբանում բավական հանգամանորեն վերլուծում է «Գյոքալփագիտության» հատած ուղին, ընդգծում առավել վիճահարույց հիմնախնդիրները: Ձիյա Գյոքալփին նա ներկայացնում է իբրև «Օսմանյան մոդելի» քննադատ, քննարկում «Թյուրքականության հիմունքներում» թուրքերենի ու թուրք գրականության պատմության հիմնահարցերի՝ նրա առաջադրած մոդուսը, համակողմանի լուսաբանում կրթության ու դաստիարակության հիմնահարցերի շուրջ նրա հայացքները, մեկնաբանում թյուրքականության գաղափարախոսի՝ թուրք կանանց իրավունքներին («թուրքական ֆեմինիզմ») վերաբերող դրույթները: Հեղինակի ուշադրությունից չեն վրիպել նաև Ձիյա Գյոքալփի տնտեսագիտական հայացքները, էտատիզմի քաղաքականության և տնտեսության «թուրքացման» կապը: Մենագրության վերջաբանում հեղինակը համառոտակի ամփոփում է իր հիմնարար դրույթներն ու եզրակացությունները, մասնավորապես ընդգծում «այն ակնհայտորեն հակասական իրողությունը, որ առաջին պլան մղելով թուրքերի՝ դեռ նոր ձևավորվող ազգային ինքնագիտակցության գործոնը, Ձիյա Գյոքալփը փորձում էր այն վերագրել (ավելի ճիշտ՝ ներարկել կամ պարտադրել) թյուրքալեզու մյուս ժողովուրդներին: Միաժամանակ թյուրքականության գաղափարախոսն ակնհայտորեն ծայրահեղ անհանդուրժողականություն էր պրոպագանդում Օսմանյան կայսրության կողմից նվաճված տարածքներում ապրող բնիկ ազգերի (հույների, հայերի, ասորիների, արաբների) անհամեմատ ավելի վաղ ձևավորված ազգային ինքնագիտակցության նկատմամբ՝ «Թյուրքականության հիմունքներում» անթաքույց և վճռականորեն հայտարարելով, որ պետք է թուրք համարել բոլոր նրանց, ովքեր ասում են, որ իրենք թուրք են ու պատժել բոլոր նրանց, ովքեր կղավաճանեն «թրքությանը» (էջ 244):

Համաձայն ենք պրոֆ. Սաֆարյանի այն դիտարկմանը, որ «համաթյուրքական» արժեքների վերհանումը և տարբեր ոլորտներում «միջթյուրքական» համագործակցության հիրավի լայնամասշտաբ ծավալումը նորանկախ թյուրքալեզու պետությունների քաղաքական և մշակութային էլիտաների կողմից մեծ մասամբ ընկալվելու էին որպես հսկա հարևանների շրջապատին հարմարվելու որոշակի մեխանիզմ, սակայն «դասական պանթյուրքիզմի» քաղաքականությունն իրատեսորեն և միանշանակորեն մերժվելու էր, քանզի ուղղակիորեն հակասում էր թե՛ վերոհիշյալ պետությունների ինքնիշխանությանը և թե՛ դազախական, դրդական (կիրգիզական), ուզբեկական, թուրքմենական իրական ազգային ինքնագիտակցությանը... Այսօր դազախերենը, ուզբեկերենը, կիրգիզերենը (դրդերենը), թուրքմեներենը ոչ միայն հարուստ գրական ավանդույթներ ունեցող, այլև թե՛ դե յուրե և թե՛ դե ֆակտո ինքնիշխան երկրների սահմանադրությամբ ամրագրված պետական լեզուներ են, և նրանց բարբառ թե՛ լեզու որակելու հարցադրումն իսկ,

անշուշտ, անհեթեթ կամ վիրավորական է հնչում Կենտրոնական Ասիայի թյուրքալեզու երկրներում» (էջ 246-247):

Հիրավի անվիճարկելի է այն փաստը, որ «գյոքալփյան էթնոկենտրոն տնտեսագիտական հայեցակարգը, որը որդեգրել էին նաև քեմալականները, իրականում ծայրահեղ անհանդուրժող էր ոչ այնքան օտարերկրյա կապիտալի, որքան ազգային փոքրամասնությունները ներկայացնող գործարարների և նույնիսկ արհեստավորների նկատմամբ» (էջ 236): Ազգային-կրոնական փոքրամասնությունների և նրանցից սերած գործարարների դեմ թյուրքական այլատյաց իշխանությունների իրականացրած «արտակարգ միջոցառումները» (կոտորած, տեղահանություն, բռնագրավում, կանխամտածված ունեզրկմանը նպատակաուղղված հարկեր և այլն) հիրավի «ընթացել են տնտեսության «թյուրքացման» ծիրում, ինչն անքակտելիորեն կապված է պետականորեն կազմակերպված ցեղասպանական քաղաքականությանը» (էջ 252):

Գրախոսվող գրքում ներկայացված են նաև Զիյա Գյոքալփի հիմնարար մենագրության, տարբեր տարիների նրա գրած «ծրագրային» բանաստեղծությունների, ինչպես նաև Մուստաֆա Քեմալ Աթաթյուրքի ելույթների բնագրերի ծավալուն հատվածներն ու դրանց հայերեն թարգմանությունը, ինչը կարող է օգտակար լինել օսմանագետների, թյուրքագետների, պատմաբանների ու լրագրողների համար:

Համոզված ենք, որ պրոֆ. Սաֆարյանի մենագրությունը շահեկան ներդրում է ժամանակակից հայ թյուրքագիտության ասպարեզում, և գտնում ենք, որ հարկ է առաջիկայում այն հրատարակել նաև անգլերեն և ռուսերեն:

*ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆ,
ՔՆԱՐԻԿ ՄԻՂՉՈՅԱՆ*